

Osmanlı Devleti'nin XVIII. Yüzyılda Diploması Alanında Geçirdiği Değişimin Diplomatik Dile Yansıması

Hilal Çiftçi*

XVIII. Yüzyıla Kadar Osmanlı Diplomasısının Genel Özellikleri

Osmanlı diplomasısının gelişimini siyasi serüveninden ayrı düşünmek mümkün değildir. Devletin askerî ve siyasî gücüyle orantılı olarak zaman içerisinde değişen bir diploması anlayışının olduğunu söyleyebiliriz. Zira kuruluş padişahları askeri faaliyetlerini desteklemek için daha mütevazı bir diploması izlerlerken, savaş meydanlarında kendilerine denk muhatap bulamayan yükselme dönemi padişahları diplomaside de hiç kimseyi kendilerine eşit muhatap kabul etmeyerek diplomasıyı kendi usullerine göre icra etmişlerdir. Seleflerinin sahip olduğu siyasi ve askeri güce sahip olmayan XVII. ve XVIII. yüzyıl padişahları ise diplomasının tek taraflı değil, kurallarının karşılıklı belirlendiği uluslararası bir alan olduğunu kabul etmek zorunda kalmışlardır.

Avrupa Devletleri XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı nezdinde daimî elçiler buldurmalarına karşın, Osmanlı Devleti XVIII. yüzyılın sonlarına kadar Avrupa başkentlerinde daimî elçilikler tesis etmemiştir. Bunun yerine ihtiyaç halinde geçici vazifeyle elçiler göndermeyi tercih etmiştir¹. XIV. ve XV. yüzyıldan itibaren Batılı devletler karşısında sürekli artan siyasi nüfuzu, Osmanlı Devleti'nin güçlü bir müzakere pozisyonuna sahip olmasını sağlamıştır. Bu güçlü müzakere pozisyonu ise “*hiçbir devleti eşit hakları hâiz muhatap kabul etmeme*” anlayışı şeklinde diplomatik alana yansımıştır². Dolayısıyla bu durum Osmanlı Devleti'nin kurallarını kendisinin belirlediği tek taraflı diploması usulünü benimsemesine yol açmıştır. Bunun sonucunda bir taraftan bu tarz bir diplomasıyı Batı karşısındaki üstünlüğünün

* Dr. Öğretim Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, Çankırı/TÜRKİYE, hilalciftci@karatekin.edu.tr ORCID: 0000-0003-1268-2144

1 Belkis Altunış Gürsoy, “Türk Modernleşmesinde Sefir ve Sefaretnâmelerin Rolü”, *Bilgi*, S. 36, Kış 2006, s. 139.

2 Ali İbrahim Savaş, *Osmanlı Diplomasisi*, 3F Yayınları, İstanbul 2007, s. 13.

bir tezahürü olarak algılarken diğer taraftan kendinden güçsüz devletler katında sürekli elçi bulundurmaya bu üstünlüğünü zedeleyici bir tutum olarak görmüştür³. Diplomasiyi kendi kurallarına göre icra etme durumunu muhataplarına da kabul ettirmiştir. Öyle ki İstanbul'a gelen Avrupalı elçilerin resmî protokol kurallarını belirlemekle kalmamış aynı zamanda Batılı devletler nezdine elçi gönderdiğinde o ülkelerdeki protokolü de belirlemiştir⁴. Ayrıca Avrupalı devletlerde haklarını savunacağı tüccar ya da dini kurumların bulunmaması Osmanlı Devleti'nin bu tek taraflı politikayı sürdürmesini kolaylaştırmıştır⁵. Hâlbuki İstanbul'un fethinin hemen ardından Avrupalı devletlerin Osmanlı başkentinde daimî elçi bulundurma hakkını elde etmek için adeta yarışmalarının sebebi Osmanlı Devleti'nden haberdar olmak kadar bu ülkede yaşayan mezhepdaşlarının ve ticaret yapan tüccarlarının hak ve çıkarlarını korumaktı⁶.

Genel olarak Osmanlı diplomasisini, devletin güçlü müzakere pozisyonunda olduğu 1606 Zitvatorok Antlaşmasına kadar olan dönem, Zitvatorok'dan 1699 Karlofça Barışı'na kadar "*eşit hakları haiz muhatap kabul etmeme*" ilkesinden vazgeçildiği dönem ve Karlofça ile başlayan, daimî elçiliklerin kurulmasıyla devam eden Avrupa diplomasi kurallarının kabul edildiği dönem olarak üç döneme ayırabiliriz.

1606 Zitvatorok Antlaşması'na kadar olan dönemde Osmanlı Devleti, özellikle İstanbul'un fethinin ardından sürekli artan askeri güç ve ihtişam grafiğine paralel olarak diplomasi alanında Avrupalı devletler karşısında güçlü bir müzakere pozisyonuna sahip olmuştur. Bu durum Osmanlı Devleti'nin tek taraflı yani kurallarını kendisinin belirlediği bir diplomasi usulünü benimsemesine yol açmıştır⁷. Osmanlı Devleti'nin tek yanlı diplomasi anlayışının altında yatan en önemli sebep kuruluşundan itibaren artan askeri ve siyasi üstünlüğünün verdiği güç ile hiçbir devleti kendi dengi olarak görmemesinden kaynaklanmakta idi. Aslında Osmanlı'nın bu tutumu salt kendini Batılı devletler karşısında üstün görmekten kaynaklanan soyut bir durum değildi. Söz konusu dönemde Batılı devletlerin desteğine ihtiyacı olmayan, onlarla ilgili herhangi bir merakı ya da kaygısı olmayan Osmanlı Devleti için Batılı devletlerin nezdinde sürekli elçi

3 Hüner Tuncer, *Eski ve Yeni Diplomasi*, Ankara 1991, s. 44.

4 Savaş, *age.*, s. 65.

5 Namık Sinan Turan, "Osmanlı Diplomasisinde Batı İmgesinin Değişimi ve Elçilerin Etkisi (18 ve 19.yüzyıllar)", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 5, S. 2, Aralık 2004, s. 58.

6 Türkan Polatçı, *Osmanlı Diplomasisinde Oryantalist Memurlar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s. 23.

7 Savaş, *age.*, s. 20.

bulundurmak pratikte de gereksiz bir durumdu. Diğer taraftan Batılı devletlerin İstanbul'da daimî elçi bulundurmalarını da bu üstünlüğünün onlar tarafından onanması ve onlara bahşedilen bir lütuf olarak görüyordu⁸.

Bu dönemde kullanılan tek taraflı diploması sadece Batılı devletler nezdinde elçi bulundurmama şeklinde tezahür etmemiş, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Batılı devletlere karşı kullandığı diplomatik dile de yansımıştır. Mesela Osmanlı Devleti bu tarz diploması döneminin bittiği XVIII. yüzyıla kadar Batılı devletlerle yaptığı antlaşmalara “*Ahidnâme-i Hümayûn*” demiştir. Yani karşılıklı yapılmış bir antlaşma değil şartlarının Osmanlı tarafından belirlendiği ve karşı tarafa bahşedilen bir belge⁹.

Fakat zamanla Osmanlı Devleti'nin askeri ve siyasî açıdan yaşadığı zaafılar, diğer devletlerle olan ilişkileri ve diploması anlayışında bazı değişiklikleri de zorunlu hale getirmiştir. Artık Osmanlı Devleti ile Batılı devletler arasında diplomatik anlamda yeni bir ilişki biçimi gelişıyordu ve bunun tescili de *Zıttatorok Antlaşması* idi¹⁰. Zira bu antlaşma Osmanlı Devleti'nin o döneme kadar tatbik ettiği kendine has diploması usulünden tavizler verdiği ilk kırılma noktasını teşkil etmekte idi. Örneğin daha önce antlaşmalar, karşı tarafın Osmanlı payitahtına gönderdiği elçilere dikte edilip, altına “*Her daim muzaffer Sultan tarafından, her daim mağlup kâfir.... Kralına bahşedilmiştir*” ibaresi de eklenerek onlara bir “*lütuf*” biçiminde bahşedilirken bu antlaşma ilk defa Osmanlı ve Habsburg İmparatorluklarının arasındaki Macaristan'da tarafsız bir bölgede imzalanmıştır. Önceden hiçbir devletin idarecisini kendi dengi olarak görmeyen Osmanlı sultanı, Avusturya İmparatoru'na Avrupa diplomatik kurallarına uygun biçimde “*Kayzer*” diye hitap ederek imparatorun eşitliğini tanımıştır. Önceki antlaşmalarda süre, karşı tarafın antlaşmaya sadık kalıp kalmamasına bağlanırken ilk defa bu antlaşma için bir süre belirlenmiştir. Bütün bu ilklerle Osmanlı Devleti mağrur ve tek taraflı diploması usulünü bırakarak Avrupa diploması kurallarını ilk kez benimsemiş oluyordu¹¹.

Klasik Osmanlı diplomasısının ikinci büyük prestij kaybı 1699 Karlofça Antlaşması ile olmuştur. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti tarihinde ilk kez başka bir devletin tavassutu kabul edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin daha önce protokolde

8 Polatçı, *age.*, s. 21.

9 Mübühhat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1998, s. 163.

10 Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü*, İmge Kitabevi, Ankara 2000, s. 116.

11 Sander, *age.*, s. 117.

“*Moskov Prensi*” diye hitap ettiği Rus Çarı’na “*İmparatorluk*” unvanının verilmesi bu antlaşmanın getirdiği bir diğer prestij kaybı idi¹². Yine bu antlaşma ile Osmanlı diplomasisinde görülen bir diğer ilk ise antlaşmanın müzakere edilerek imzalanan bir antlaşma olmasıdır. Daha önceleri antlaşma şartlarını tek taraflı olarak belirleyen ve karşı tarafa dikte eden Osmanlı Devleti bu antlaşma ile müzakere ederek masa başı diplomasisine dâhil olmuştur¹³.

Osmanlı Devleti’nin XVIII. yüzyıl sonlarına kadar diğer devletlerle ilişkilerinde uyguladığı tek taraflı diplomasi usulü, askeri ve siyasi gücüyle orantılı olarak etkin bir müzakere pozisyonuna sahip olduğu dönemlerde herhangi bir mahzur teşkil etmiyordu. Batılı devletler nezdinde sürekli temsilci bulundurmaya gereksiz ve şanına halel getirici bir tutum olarak görürken, o devletlerin kendi başkentinde sürekli temsilci bulundurmalarına izin vererek de merak edilen ve politikaları takip edilen üstün tarafın kendisi olduğunu vurgulamış oluyordu¹⁴. Ancak XVII. yüzyıldan itibaren göstermiş olduğu askeri zaaflar neticesinde Batılı devletler karşısında sahip olduğu güçlü müzakere pozisyonunu kaybetmeye başlamıştır. Öte taraftan Batılı devletlerin siyasi ve askerî açıdan artan güçleri Osmanlı Devleti’ni bu tek taraflı diplomasiye ve batıya karşı kayıtsız kalma politikasından ödün vermeye zorlamıştır. Artık desteği aranan, görüş ve düşünceleri merak edilen Batılı devletler olmuştur. Gerek Batı karşısında üst üste alınan yenilgiler gerekse Batılı devletlerin sürekli ivme kazanan ilerlemeleri Osmanlı yöneticilerini devletlerarası diplomasi kurallarına uyulması ve Avrupa’da meydana gelen değişmelerin yakinen takip edilmesi gerekliliğine ikna etmiştir. Bu gerekliliği fark eden padişah III. Selim’in 1793’de başlıca Avrupa başkentlerinde daimî temsilcilikler açma kararı ile Osmanlı Devleti de “*ad-hoc*” diplomasiye sürekli diplomasiye geçmiştir¹⁵.

Genel hatlarıyla özetlemeye çalıştığımız Osmanlı diplomasisindeki bu yapısal değişim şüphesiz diğer devletlerle ilişkilerinde kullandığı diplomatik dile de yansımıştır. Bu yansıma hem diplomatik literatürde hem de hitap formlarında önemli değişiklikler şeklinde olmuştur.

12 Savaş, *age.*, s. 30.

13 Uğur Kurtaran, *Osmanlı Avusturya Diplomatik İlişkileri 1526-1791*, Ukde Yayınları, s. 83.

14 J.C Hurewitz, “The Europeanization of Ottoman Diplomacy: The Conversion from Unilateralism to Reciprocity in the Nineteenth Century”, *Belleleten*, C XXV, S. 99, Ankara 1961, s. 460.

15 Ercüment Kuran, *Avrupa’da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri 1793-1821*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988, s. 11.

Osmanlı Devleti'nin XVIII. Yüzyılda Diploması Alanında Geçirdiği Değişimin Diplomatik Literatüre ve Dile Yansıması

Klasik dönemde Osmanlı Devleti'nin yabancı devletlerle yaptığı antlaşmalar ve verdiği imtiyazlar için “*ahidnâme*” terimi kullanılıyordu. Osmanlı Devleti'nin diplomaside güçlü müzakere pozisyonuna sahip olduğu bu dönemlerde ahidnâmeler, Osmanlı padişahı tarafından diğer ülke hükümdarlarına verilen ticari ayrıcalıkları ya da barış antlaşmalarını içeren belgelerdir. Yani ahidnâmeler, tarafların birlikte imzaladıkları bir belge değildi¹⁶. Osmanlı sultanı tarafından tek taraflı olarak bahşedilen bir barış, bir “*aman*” belgesiydi. Korkusuzluk, emniyet, af ve müsaade anlamlarına gelen aman İslam hukukunda, düşmana emniyet altında olduğuna dair verilen bir garantiyi ifade ediyordu¹⁷.

Ancak XVIII. yüzyıla gelindiğinde Avrupalı devletler karşısında güçlü müzakere pozisyonunu kaybeden Osmanlı Devleti bu devletlerle yaptığı barış antlaşmaları olsun, verdiği ticari imtiyazlar olsun tek taraflı imtiyaz özelliğini kaybederek, karşılıklı yapılan muahede niteliğini kazanmıştır. Öncelerde olduğu gibi, başta padişahın tuğrası bulunmakla beraber, dibacenin sonlarında geçen ahidnâme tabirinin muahede olarak değıştiği görülmektedir¹⁸.

Bu durumun ilk örneğini 1606 Zitvatorok Antlaşması'nda görmekteyiz. Bu antlaşma klasik dönem Osmanlı ahidnâmelerinden farklı olarak iki tarafın temsilcilerinin bir araya gelerek, yapılan müzakereler sonucunda şartlarının belirlendiği bir antlaşmadır. Önceki ahidnâmelerde “*Her daim muzaffer Sultan tarafından, her daim mağlup kâfir ... Kralına bahşedilmiştir*” ibaresi bu antlaşmada yerini “... tarafeynden mün'akid olan musalâha-i şerîf-kabûlde peyvest olub vech-i meşrûh üzere sulh ü salâhı ben dahi kabul idüb ...”¹⁹ ifadesine bırakmıştır ki bununla Osmanlı padişahı şartları iki tarafça belirlenen barışı kabul ettiğini belirtmektedir.

Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin önceleri Avrupalı devletlere karşı kullandığı mağrur ve üst perdeden diplomatik dilini yumuşattığı görülmektedir. Bunun en önemli emaresi önceki ahidnâme-i hümayûnlarda bulunan unvan ve elkâb²⁰

16 Kurtaran, *age.*, s. 18.

17 Polatçı, *age.*, s. 22.

18 Mübahat S. Kütükoğlu, “Ahidnâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C I, İstanbul 1992, s. 538.

19 Kurtaran, *age.*, s. 114.

20 Osmanlı diplomatik belgelerinde muhatabın sıfatlarının sayıldığı hitap cümlesine verilen addır. Bk. Mübahat S. Kütükoğlu, “Elkâb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 11, 1995, s. 51-54.

kısımlarının bu antlaşmada bulunmamasıdır. Zira önceki antlaşmalarda yer alan, padişahın “*ben ki*” ibaresi ile başlayan, hakimiyeti altındaki bütün bölgelerin uzun uzun zikredildiği unvan kısmı muhataplarına karşı bir üstünlük vurgusu iken yine “*sen ki*” diye başlayarak karşı tarafın hâkim olduğu birkaç yerin sıralandığı elkâb kısmı da yine muhataplarını küçültücü bir dil idi.

Yine 1547 tarihli Ahidnâme-i Hümâyûn’da Osmanlı padişahının Avusturya Kralı V. Karl için kullandığı elkâb “*Romanlar’ın ve ânâ tâbî olan yerlerin kralı olan Ferendus kral...*”²¹ şeklinde oldukça basit ve tahkir edicidir. Ancak bundan sonraki 1562 tarihli Ahidnâme-i Hümâyûn’un elkâb kısmı biraz daha geniş tutulmuştur: “*Senki iftuhârü’l-ümerâi’l-izâmî’l-îsevîye muhtârü’l-küberâi’l-fihâm fi’l-milleti’l-meshîyye Ferendus kralın Rim halkının güzîde ve hürmetlîsü ve Âlâman vilâyetlerinin İmparatoru ve Çeh ve İslavin ve Hrvat ve sâ’ir niçe vilâyetlerin kralı ve hâkimisin...*”²² Bu elkâb formunda da diğer bütün XVI. yüzyıl metinlerinde olduğu gibi, Osmanlı Devleti’nin Avrupa devletleri karşısındaki askerî ve siyasi üstünlüğünün diplomatik dile yansıdığı görülmektedir. Ancak XVI. yüzyılda Avusturya’ya verilen son ahidnâme olan 1576 tarihli Ahidnâme-i Hümâyûn’da bu diplomatik dili daha net vurgulayan bir başka ayrıntı bulunmaktadır: “*senki Rim halkının ve Alâman vilâyetlerinin ve Çeh ve Sloven ve Hrvat ta’îfesinin emiri olub iftuhârü’l-ümerâi’l-izâmî’l-îsevîyye muhtârü’l-küberâi’l-fihâm fi’l-milleti’l-meshîyye muslihu mesâlihî cemâhîri’t-tâ’îfetü’n-nasraniyye sâhibü ezyâli’l-haşmeti ve’l-vakâr sahibü delâli’l-mecdi ve’l-iftuhâr...*”²³ Elkâbda Avusturya kralına “*emir*” ifadesi ile hitap edilmektedir.

XVII. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti’nin Avrupalı devletler karşısında yaşadığı güç ve ihtişam kaybı bu dönemdeki diplomatik dile de yansımaya başlamıştır. Osmanlı diplomasi tarihinde birçok ilki beraberinde getiren 1606 Zitvatorok Antlaşması, Osmanlı Devleti’nin Avrupalı devletlere karşı kullandığı diplomatik dili de değişime uğratmıştır. Bu antlaşma metninde daha önceki ahidnâmelerde olan padişahın kendi vasıflarını uzun uzun anlattığı unvan kısmı ile karşı tarafı hafife alıcı elkâb kısmı bulunmamaktadır. Ancak bu antlaşmanın akabinde Avusturya kralına gönderilen nâme-i hümâyûnda yine önceki metinlerdeki gibi oldukça uzun bir unvan ve kısa bir elkâb kısmı bulunmaktadır²⁴.

Avusturya ile yapılan 1664 tarihli Vasvar Antlaşması bu dönemdeki Osmanlı

21 Feridun Bey, 1275, s. 76-78.

22 Kurtaran, *age.*, s. 54.

23 Kurtaran, *age.*, s. 76.

24 Bk. Feridun Bey, 1275: 412-415.

diplomatik dilinden farklı bir örnek içermektedir. Bu antlaşmada Osmanlı padişahı kendi unvan kısmına daha öncekilerden farklı yeni sıfatlar eklerken Avusturya kralı için şu elkâbı kullanmıştır: “*ifihariü'l-izâmi'l-ısevıyye muhtârü'l-küberâi'l-fihâm fi'l-milleti'l-mesühıyye vilâyet-i Alâmân ve Çeh ve Nemçe diyarının hâkimi kaviyyü'l-iktidârı ve millet-i nasrâniyye-i mükükâtın ulusu ve hüürmetlüsü ve Roma İmparatoru düşük Lipoldus*”²⁵. Bu elkâb daha önceki elkâbları çağrıştırmakla beraber Avusturya kralının isminden önce “*düşük*” ifadesinin kullanılması diploması anlayışının yavaş yavaş değişmeye başladığı bu dönemde, Osmanlı'nın kullandığı eski diplomatik dili çağrıştırmaktadır. Bu durumda muhtemelen şundan kaynaklanmaktadır. Her ne kadar Osmanlı Devleti XVII. yüzyılda Batı karşısında gerileme yaşasa da zaman zaman gösterdiği askerî çıkışlar anında diplomatik dile de yansımakta ve eski üsluba dönüş yaşanabilmektedir.

1699 Karlofça Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin ilk kez yabancı bir devletin tavassutunu kabul etmesi ve antlaşma şartlarının iki taraf arasında müzakere edilerek belirlenmesi açısından Osmanlı diploması tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Diplomatik dil açısından bakıldığında bu antlaşmada elkâb ve unvan kullanılmamıştır. Aslında Osmanlı diplomasısının ciddi bir prestij kaybı yaşadığı bu antlaşmada eski ihtişamlı günlerin diplomatik dilinin olmaması da son derece doğaldır.

Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyılda Avusturya ile imzaladığı ilk resmi antlaşma olan 1718 Pasarofça antlaşması Osmanlı'nın Batı'ya bakış açısının değişmeye başladığı²⁶, dolayısıyla diploması anlayışının da değiştiği bir döneme rastlar. Buna rağmen bu antlaşmada yer alan dua ve elkâb formu önceki antlaşmalardakinden çok da farklı değildir.

Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyılda diplomaside yaşadığı değişimin diplomatik dile yansımasını gösteren en güzel örnek 1739 Belgrad antlaşmasıdır. Öncelikle daha önceki ahidnâmelerin aksine Osmanlı padişahının gönderdiği bir ahidnâme değil, Avusturya imparatorunun gönderdiği bir belge özelliği taşımaktadır. Diplomatik dil açısından belgenin elkâb kısmı da önceki antlaşmalardan oldukça farklıdır. Avusturya kralı VI. Karl'a “*Karoloş*” şeklinde başlayan elkâb şu şekildedir:

“Karoluş bi-lütfu'llâhi te'âlâ müntehâb Roma İmparatoru dâ'imen Agustus
Nemçe ve İspanya ve Hînd-i cedîd ve Macar ve Çeh ve Dalmaçya ve
Hırvaçya İskalar ve Serbiya iki Sicilya'nın kralı ve Avusturya'nın arhı dükâsı

25 Kurtaran, *age.*, s. 143.

26 Turan, *agm.*, s. 65.

ve Burgondiya ve Milan ve Berapaçiya ve Viyana ve İştiry ve Karantiya ve Karanbele ve Lemyorka ve Lükenburga ve Vitmirya zîr-i bâlâ Silejya ve Osavya Roma İmparatorluğu'nun markizi ve Bugundiya ve Marovya zîr-i bâlâ Luzaçya'nın dükâsı ve Habsburg ve Filenderiya ve Tirol ve Gozentiya ve Stogburg ve sâ'irlerinin kontesi..."

Bu elkâb bir Osmanlı padişahının Batılı bir hükümdara hitaben kullandığı en uzun elkâb formunu oluşturmaktadır. Öte taraftan Sultan I. Mahmut için ise oldukça kısa bir unvan kullanılmıştır: “*şevketlü kudretlü pâdişâh-ı Âl-i Osman ve Rum ili ve Anadolu'nun mâliki Sultan Mahmûd Hân Hazretleri...*”²⁷. Bu elkâb ve unvan formları klasik dönem Osmanlı ahidnâmelerindeki elkâb ve unvan formlarını çağrıştırmaktadır. Fakat burada Osmanlı padişahının unvanı ile Avusturya kralının elkâbı yer değiştirmiş gibidir. Zira klasik metinlerde Osmanlı padişahının unvanı oldukça uzun, Avusturya kralının elkâbı ise bir iki satırdan ibaretken bu metinde durum tam tersi olmuştur.

XVIII. yüzyıl diplomatik metinlerinin dili konusunda önemli bir başka değişimde unvan ve elkâb rükunlarının giriş ibaresinde görülmektedir. Klasik dönem diplomatik belgelerinde Osmanlı padişahının unvanı “*Ben ki*”, Avrupalı kralların elkâbı ise “*Sen ki*” giriş ibaresi ile başlamakta idi. Bunlardan birincisi mağrurluk ve üstünlük imasında bulunurken, ikincisi muhatabımı ezici, küçültücü anlamda kullanılmakta idi. Ancak köklü yapısal değişimlerin yaşandığı XVIII. yüzyıl Osmanlı diplomasisine ait belgelerde bu ifadeler rastlanmamaktadır. Hem unvan hem de elkâb kısmının başındaki bu ibarelerin yerini hiçbir imâda bulunmayan daha resmî “*hâlâ*” kelimesi almıştır.

1739 Belgrad Antlaşması'nın imzalanmasından kısa bir süre sonra Avusturya Kralı VI. Karl'ın vefatı üzerine bu ülkede yaşanan veraset sorunlarının ardından Avusturya'nın yeni kral ve kraliçesi bu antlaşmanın yenilenmesini talep edince Osmanlı Devleti ile Avusturya Devleti arasında 1747 tarihli antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşmada Avusturya-Roma İmparatoru Franz Stefan için kullanılan elkâb da bu dönemin diplomatik dilini çok güzel yansıtmaktadır; “*Hâlâ Roma İmparâtoru ve Çarmanya Kırالی ve Lorinye ve Toskana'nın duka-i kebîri olan, iftîhârî'l-ümerâ'i'l-izâmi'l-sevîyye muhtârî'l-küberâ'i'l-fihâmi'l-mesîhiye muslihu mesâlihi cemâhîri't-tâ'îfeti'n-nasrâniyye sâhibü ezyâli'l-haşmeti ve'l-vakâr sâhibu delâ'ili'l-mecdi ve'l-i'tibâr, dostumuz haşmetlü miknetlü Ferançesko...*”

Avusturya kraliçesi Maria Theresia için kullanılan elkâb da hemen hemen Kral

27 Kurtaran, *age.*, s. 218.

için kullanılan elkâbın aynısıdır. Sadece bazı ifadeler arapça dışıl formunda kullanılmıştır:

“Macar ve Çeh kralıçesi ve Avusturya'nın Arhidükasesi ve'lyevm Roma
İmparâtorıçesi olan, müfteharetü'l melikâti'l-azimâti'lisevîyye muhtâretü
'l-muhderâti 'l-fehimâti 'l-mesîhiyye muslihatü mesâlihi cemâhîri't-tâ'ifeti'n-
nasrâniyye sâhibetü ezyâli'l-şâmeti ve'l-vakâr sâhibetudelâ'ili'l-mecdi ve'l-
itibâr, rağbetlü dostumuz şâmetlü miknetlü Mâriye Tereze Perençessa...”.

Her iki elkâbda da kullanılan “*rağbetlü dostumuz şâmetlü miknetlü...*” ifadeleri Osmanlı diplomasi literatüründe ilk kez kullanılan ifadelerdir. Aslında bu antlaşmanın diplomatik arka planı ile bu diplomatik dil çok da örtüşmemektedir. Zira bu tarihlerde Fransa ezeli düşmanı Avusturya'yı zor durumda bırakmak için bu veraset sorununu kullanmaya çalışırken, Avusturya için Osmanlı Devleti'nin desteği son derece önemli idi. Yani antlaşmanın yenilenmesini isteyen ve Osmanlı kabul etmezse zor durumda kalan taraf Avusturya idi.

Bu barış antlaşmasında bir ayrıntı daha vardır ki Osmanlı Diplomasisinin XVIII. yüzyılda geçirmiş olduğu değişimi bir başka açıdan göstermektedir. Söz konusu antlaşmada klasik Osmanlı ahidnâmelerinden farklı olarak muhatap hükümdarın elkâbından önce bu antlaşmaya arabuluculuk eden Fransa Kralı XV. Louis'in elkâbı gelmektedir. Osmanlı padişahı 1739 Barış'ının kefilisi olan ve buna tavassut eden Fransa Kralı XV. Louis için: “*İftihârü 'l-ümerâ 'l-izâmi'l-isevîyye muhtârü 'l-küberâ 'i'l -fihâmi' l-mesîhiyye muslihu mesâlihi cemâhîri't tâ'ifeti'n-nasrâniyye sâhibü ezyâli'l-şâmeti ve'l-vakâar sâhibu delâ'ili'l-mecdi ve 'l-i 'tibâr kadîmi dostumuz şâmetlü miknetlü olan on beşinci Luyiz*”²⁸ şeklinde bir elkâb kullanmıştır. Bu elkâb aynı zamanda XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti için, dış politikadan beklentilerini gerçekleştirmek için bir başka devletin arabuluculuğunun ne kadar önemli hale geldiğinin de göstergesi ve bunun diplomatik dile yansımasıdır.

Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyılda imzaladığı son antlaşma olan 1791 tarihli Zıştovi Antlaşması'na kullanılan diplomatik dil açısından bakıldığında artık Osmanlı'nın klasik dönem ahidnâmelerinden tamamen farklı bir dil kullanıldığı görülür. Bu antlaşmada padişahın tuğrası ve akabinde padişahın vasıflarının sayıldığı dua ve muhatap yöneticiye hitap cümlesi olan elkâb kısımları bulunmamaktadır. Yine bu ahidnâmeye has bir husus ise, antlaşma metninin en sonuna arabulucu devletlerin elçilerinin yazdıkları arabuluculuk senedinin suretinin eklenmesidir.

28 Savaş, “Osmanlı Diplomatikasına Ait Nâme-i Hümâyûn, Ahidname-i Hümâyûn ve Mektup Tahlilleri”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 7, 1992, s. 225.

Kullanılan diplomatik dil açısından oldukça manidâr olan bu senet şu şekildedir:

“Mütevassıt ilçilerin ahidnâme temessüki zuhûrnca tahrîr iyledikleri tavassut sened suretidir. Biz ki haşmetlü Prusya kralı ve haşmetlü İngiltere kralı ve menzeletlü âsitâni cezâlleri cenâblarının mürahhaslarıyuz müsâlâha maslâhatında mütevassıt-ı me’mûrini ile bulunub beyân ideriz ki Devlet-i Âliyye ile Devlet-i İmparatoriyye beyinde münfa’id salifü’z-zıkr müsâlâha ahidnâmesini şâmil iyedîği cemi’-i kuyûd ve şürût ve revâbıtı ile haşmetlü Prusya ve İngiltere kralları ve menzeletlü Flemenk âsitâni cezâllerinin tavassutuyla akd ve rabt olunmuşdur tasdiklen kendü yedlerimizle imzâ ve mührümüz ile temhîd itdirmişizdir”²⁹.

Bu arabuluculuk senedinin ilk kelimesi olan “*Biz ki*” ifadesi bir zamanlar Osmanlı padişahının unvanının başında bulunan ve onun haşmetini ifade eden “*Ben ki*” ifadesini çağrıştırmaktadır. Bu tavassut senedi aynı zamanda XVIII. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı diplomasisinin uğramış olduğu prestij kaybının diplomatik dile yansımadır. Osmanlı padişahı bir zamanlar seleflerinin yabancı devletlere verdiği ahidnâmelerde ihtişam ve üstünlük göstergesi olan “*Ben ki*” diye başlayan unvan kalıplarını kullanmadığı gibi imzaladığı antlaşmaya arabuluculuk yapan diğer devletlerin elçilerinin “*Biz ki*” ifadesine de muhatap olmuştur.

Sonuç

Osmanlı Devleti her ne kadar modern anlamda daimî temsilcilikler vasıtasıyla yürütülen diplomasiye XVIII. yüzyılın sonlarında geçse de bu Osmanlı Devleti’nde bu tarihe kadar diplomasi olmadığı anlamına gelmemektedir. Kuruluşundan itibaren diğer devletlerle olan ilişkilerinde hedeflerine ulaşmak için diplomasiyi etkin olarak kullanan Osmanlı idarecileri, zamanla artan askeri ve siyasi güçlerine paralel olarak diplomaside de güçlü müzakere pozisyonuna yükselmişlerdir. Bu durum Osmanlı Devleti’nin kendine has ve muhataplarını dikkate almayan tek taraflı bir diplomasi usulü benimsemesine yol açmıştır. Tek taraflı diplomasi usulüne paralel olarak muhataplarına karşı üst perdeden, mağrurane bir diplomatik dil kullanmışlardır. Fakat XVII. yüzyıl başlarından itibaren Batılı devletler karşısında askeri ve siyasi güç grafiğinin düşmesi, Osmanlı Devleti’ni bu tek yanlı diplomasi anlayışından tavizler vermek zorunda bırakmıştır. Tek taraflı diplomasi anlayışı yerini karşılıklı diplomasiye bırakmıştır. Devletin diplomasi usulündeki bu değişimler diplomatik dilde de değişimi kaçınılmaz kılmıştır. Diplomasi usulündeki her ödü diplomatik dilde de bir yumuşamayı beraberinde getirmiştir.

29 *Nemçe Ahidnâme Defteri*, 59/3, nr. 31-34.

Nitekim siyasi ve askeri güç ve ihtişamının zirvesinde olduğu klasik dönemde Avrupalı devletlere verilen ahitnamelerdeki elkâb formu ile batı karşısında güç kaybettiği XVIII. yüzyılda aynı devletlerin hükümdarları için kullanılan elkâb formları arasında önemli ölçüde değişiklikler bulunmaktadır. Klasik dönemdeki üst perdeden, muhatabını ezici diplomatik dil yerini kendisini onlarla aynı seviyede gören mütevazı dile bırakmıştır. Bu değişiklik bize Osmanlı Devleti'nin muhataplarına karşı kullandığı diplomatik dilin, tıpkı Osmanlı diploması anlayışı gibi siyasi ve askeri güçle orantılı bir şekilde değişime uğradığını göstermektedir. Her ne kadar bu değişim Osmanlı Devleti adına olumsuz gibi gözükse de aslında Osmanlıların diploması anlayışlarını zamanın şartlarına uyarlayabilmeleri, onların köklü bir diploması geleneğine sahip olduklarını ve diplomasinin “bir devletin dış politikadan beklentilerini elde etme sanatı tanımına” uygun olarak bu sanatı yıkılışlarına kadar hakkıyla icra ettiklerini göstermektedir.

Kaynaklar

Arşiv Vesikaları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Nemçe Ahidnâme Defteri, No. 59/3

Yazma Eserler

Feridun Ahmed Bey, *Münşeatü's-selâtin*, C II, İstanbul 1275.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Gürsoy, Belkıs Altunış, “Türk Modernleşmesinde Sefir ve Sefaretnamelerin Rolü”, *Bilgi*, S. 36, Kış 2006, s. 139-164.

Hurewitz, J. C , “The Europeanization of Ottoman Diplomacy: The Conversion From Unilateralism to Reciprocity in the Nineteenth Century,” *Belleten*, C XXV, S. 99, Temmuz 1961, Ankara s. 455-466.

Kuran, Ercüment, *Avrupa’da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri 1793-1821*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988.

Kurtaran, Uğur, *Osmanlı Avusturya Diplomatik İlişkileri 1526-1791*, Ukde Yayınları, 2009.

Kütükoğlu, Mübühâ S., “Ahidnâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C I, 1992, s. 536-540.

Kütükoğlu, Mübühâ S., “Elkâb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 11, 1995, s. 51-54.

Kütükoğlu, Mübühâ S., *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1998.

Polatçı, Türkan, *Osmanlı Diplomasisinde Oryantalist Memurlar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2013.

Sander, Oral, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü*, İmge Kitabevi, Ankara 2000.

Savaş, Ali İbrahim, “Osmanlı Diplomatikasına Ait Nâme-i Hümayun, Ahidnâme-i Hümayûn ve Mektup Tahlilleri”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 7, 1992, s. 219-253.

Savaş, Ali İbrahim, *Osmanlı Diplomasisi*, 3F Yayınları, İstanbul 2007.

Osmanlı Devleti'nin XVIII. Yüzyılda Diplomasi Alanında
Geçirdiği Değişimin Diplomatik Dile Yansıması

693

Tuncer, Hüner, *Eski ve Yeni Diplomasi*, Ankara, 1991.

Turan, Namık Sinan, "Osmanlı Diplomasisinde Batı İmgesinin Değişimi ve Elçilerin Etkisi (18. ve 19. Yüzyıllar)", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 5, S. 2, Aralık 2004, s. 55-86.

